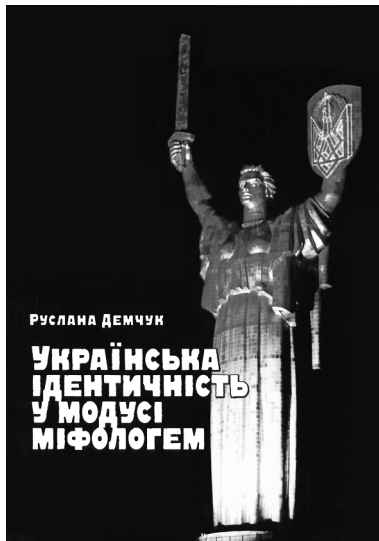

УКРАЇНЬСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ТРАНСКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

РУСЛАНА ДЕМЧУК. УКРАЇНЬСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В МОДУСІ МІФОЛОГЕМ: монографія. – К.: Стародавній світ, 2014. – 236 с.

Цивілізаційні виклики поставили перед науковцями проблему усвідомлення шляхів еволюції суспільства. Формування різних напрямів сучасного культурологічного знання в Україні, його структурування має певні особливості. Пов'язані вони, зокрема, з тим, що залежно від мети і завдань культурологічного знання дослідниками обирається і предметне коло.

У цьому випадку мова про таку культурну універсалію, як міф. На переконання доцента кафедри культурології Національного університету "Києво-Могилянська Академія", кандидата філософських наук Р. Демчук, "інтерес до міфу, його спонтанне відтворення або усвідомлене конструювання визначають сучасну культурну динаміку" (с. 175). З цим важко не погодитися. Кризь призму "міфу" актуалізовано проблему української національної та етнокультурної ідентичності, яка, на думку авторки, особливо актуальна у світлі останніх політичних і соціальних подій, що відбуваються в сучасній Україні.

Актуальність теми пояснюється і необхідністю порівняльного аналізу української та російської моделей соціального існування в контексті східноєвропейського простору. Авторка убачає цю проблему як в особливостях історико-культурної компоненти етнокультурної ідентичності, так і у специфіці самоідентифікації носіїв культурної інформації двох пограничних країн.

Ідентичність Руслана Демчук розглядає як психологічний механізм, який викликає почуття тотожності

ті людини самій собі, забезпечує відчуття цілісності, діє при сприйнятті людиною своєї країни, культури, нації. На додачу до двох вимірів ідентичності — онтологічного (філософського), антропологічного (соціологічного та психологічного) — авторка пропонує культурологічний ракурс бачення ідентичності. Цей аналіз вона намагається здійснити через дешифрування та інтерпретацію символічних кодів, ментальних структур, культурних маркерів. Культурні спільноти відіграють ключову роль у формуванні ідентичності, тому що вони більш довготривалі. Основні складники, на які вони спираються, тяжіють до посилення стабільності та згуртованості (пам'ять, цінності, міфи, символи і традиції), вони становлять кістяк колективної безперервності та відмінності (с. 5).

Авторка слушно зазначає, що важливим моментом у системі механізмів формування національної ідентичності є міфологія. Універсальні міфологеми про "Батьківщину-Мати", "колицку народу", "богообраність", "святий народ" є характерними для багатьох народів, що засвідчує архетиповість і фундаментальність цих культурних форм. Міф є універсальним текстом культури. Навіть за педантичним "сциєнтизмом", принципом відданості науковому аналізу може приховуватися месіанський компонент, як у соціалістичному міфі з його початковою претензією бути "науковим соціалізмом" (с. 9). У переламні, катастрофічні періоди сфера дії міфології лише розширюється, причому у мові міфологічний конструкт проявляється у вигляді метафори, в культурі — у вигляді символу, в історії — у вигляді історичної міфологеми (С. 9).

Дослідниця далека від усталених догматичних положень гуманітаристики в ракурсі сприйняття концептів "етнічне / національне" як універсальних природних феноменів. Плекання власної ідентичності вона вважає не даністю, а заданістю. Водночас дослідниця спирається на ідеї С. Гантінгтона про зменшення в розвитку людства ролі ідеології та зростання ролі культури, в основі якої лежить національна ідентифікація, поняття "національна ідентичність" Е. Сміта, що визначає її як "безперервне відтворення та нове тлумачення характерних вартостей, символів, пам'яті, міфів і традицій, що утворюють особисту спадщину нації, а також ототожнення індивідів з цими ознаками, спадщиною і складниками культури" (с. 7). Р. Демчук зазначає, що обмежується в дослідженні лише певними аспектами формування української національної ідентичності, а саме — з огляду на її міфологічний

контекст, спрямований на сакралізацію локального.

Перший розділ роботи характеризує східно-слов'янську ідентичність у контексті цивілізаційного процесу, з тим, щоб виявити, яким чином цю ідентичність було монополізовано східними сусідами.

У II розділі зроблено акцент на топосфері Криму у становленні вітчизняної культурно-релігійної традиції, а також виявляється, як архетипова ситуація ідеологічного “привласнення” Росією простору Криму обернулася реальним загарбанням території.

У III розділі, використовуючи термін “ієротопія” А. Лідова (“ієрос” — священний та “топос” — місце), Р. Демчук аналізує значення архітектурно-символічної форми Храму та Священного Граду в апокаліптичній перспективі насильницької європеїзації (візантинізації), запровадженій патріархом Ніконом, а пізніше — більш глибокої, радикальної та жорстокої — Петра I — і наступних пошуків Граду Кітежа, які призвели до революційних утопій (с. 116–118).

У розділі IV аналізуються “перетворені форми” сакрального, пов'язані з візуалізацією есхатологічного проєкту побудови “останнього царства справедливості” на землі (план монументальної пропаганди, будівництво Мавзолею Леніна, нового центру “соціалістичного” Києва) на тлі знищення стародавніх сакральних символів (мощі святих, храми), що спричинило ланцюгову реакцію “падіння монументів вождю”.

Розділ V характеризує архетипи національної свідомості у зв'язку із християнськими та язичницькими символами, які використовувалися українськими письменниками (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Гоголь), істориками (М. Костомаров), філософами (П. Юркевич), використання їх у сучасному політичному просторі України, зокрема й у вигляді міфу “Аратти-України”, що характеризується автором як “псевдонауковий”.

Розділ VI розкриває колізії формування української ідентичності на підставі поняття “Святої Землі”, складні проблеми поєднання національного, етнічного та конфесійного. Зазначається, що хибне, прагматичне та матеріалістичне використання імперськими силами християнських символів призвело в Росії до того, що її поглинула безодня атеїзму, але з часів повалення богоборницького режиму так і не настали катарсис та покаєння (с. 196). Розглядається українська ідентичність часів Речі Посполитої (феномен сарматизму).

Завершує багату цікавими фактами й аналітичними розвідками книжку “Післямова”, в якій проблеми міфологем та ідентичності розглянуто через призму сьогодення, спроб побудови Євразійської неоцивілізації шляхом провокування сепаратизму в Україні.

Утім, глибоке і ґрунтовне дослідження, на нашу думку, не позбавлене певної суперечливості щодо авторського бачення питання формування національ-

ної ідентичності, пов'язаної із міфологемами. З одного боку, як зазначає авторка, міфи є необхідними для формування національної самосвідомості, вони пов'язані з історичною пам'яттю. Саме пам'ять занурює спогади у сферу священного, в той час як історія як інтелектуальна та десакаралізаційна операція апелює до аналітики і критичного дискурсу (с. 181). Але, з іншого боку, необхідно відкидати й “псевдонаукові” побудови на кшталт “України-Аратти”, а це потребує критичного аналізу міфів. Зазначаючи прикрийсть ситуації, згідно з якою “територія України опинилася в зоні дії імперських постулатів та міфологем” (с. 231), авторка пропонує кожному чужому міфові протиставити власний, посилаючись на дослідження авторитетного науковця О. Лосева, який стверджує “закономірність” і “нормальність” міфів як соціального та духовного явища. На нашу думку, в дослідженні варто було б більше уваги приділити процесам деміфологізації, раціонального аналізу міфів, розкриття механізмів, за допомогою яких вони функціонують. Причетність до європейської цивілізації передбачає усвідомлення умовності будь-яких міфів, протидію їх використання як засобу маніпуляції індивідуумами та групами людей, постулює необхідність розвитку культури комунікації, пошуку консенсусу. Цитуючи слова Ф. Ніцше про те, що без міфу будь-яка культура втрачає свій здоровий творчий характер природної сили і що необхідний “прикрашений міфами горизонт” з метою поєднання культурного руху в єдине ціле, не можна забувати про зловживання ідеями філософа в певну трагічну для Європи і всього світу епоху, що призвело до II світової війни (с. 8).

Полемічно безапеляційне ставлення авторки до радянського (як і дорадянського) минулого, чим перейняте все дослідження (хоча і слушно), теж може бути джерелом псевдонаукової міфологізації та виправдання крайніх ідей правого напрямку. І. Руслана Демчук бачить подібну небезпеку: “Політика давно перетворилася на секулярну форму релігії, — зазначає вона, — а політики — на медіумів, що віртуозно володіють технікою міфу. Крійтори схильні вважати легендарне минуле перепусткою у світле майбутнє. Однак міф, обернений у минуле, лише легітимізує неприємне сьогодення”.

Незважаючи на певну полемічність в аналізі культуроформівних факторів, книга Руслани Демчук є цікавою науковою працею. Її робота є ще одним прикладом авторського бачення того, як трансформаційні процеси в культурі, культурному середовищі впливають на виявлення теоретичної структури моделі дослідження культури.

*Сергій Волков
Андрій Кретов*